

Chr. IV's Ladegård havde i tidens løb ført en omskiftende tilværelse som militærbygning, pesthospital og sindssygehospital. Bygningerne blev ledige i 1816 og i 1822 indrettedes de til arbejdsanstalt for fattige og husvilde, og i et forsøg på at bedre økonomien, henlagdes i 1833 sammesteds en tvangsarbejdsanstalt under fattigvæsenets administration. Forholdene synes ikke væsentligt ændret ved denne sammenslutning, og først i 1860'erne med den begyndende debat om værdige og uværdige trængende begyndte man en egentlig adskillelse af tvangsfangerne fra de fattige gennem mindre nybygninger. Største fornyelse indtraf i 1870, da den såkaldte fattiggård blev opført, hvorved mands- og kvindeafdelingen kunne adskilles således at kvinderne alene beboede den nye fattiggård, og efterhånden kunne de egentlige lemmer overføres til Alm. Hospital, Sct. Johannesstiftelsen eller Plejehjemmet Nørre Hospital.

De sociale reformer i 1891 og 1892 åbnede nye muligheder for fattighjælp og dermed indledtes en periode med markant faldende belægning på Ladegården. Bygningerne var nu så elendige, at en ny arbejdsanstalt måtte bygges på Amager, og i 1908 flyttedes belægningen til Sundholm, som foruden de sædvanlige beskæftigelser for de indlagte i 1918 fik en svinestald med plads til 1000 svin (nedlagt 1962). I takt med de bedre sociallove blev behovet for Sundholm stadig mindre, og med loven om offentlig forsorg 1960 ændredes betegnelsen fra tvangsarbejdsanstalt til forsorgshjem, og tvangen er således afløst af tilbud om hjælp.

Harald Jørgensen veksler i sin fremstilling mellem afsnit om lovgivning og afsnit om institutionernes historie. Ladegården er udførligst behandlet med inddragelse af kildemateriale som kirkebøger, folketællinger, gamle matrikelkort og fotografier, og herved gives et udmærket indblik i institutionens historie med hensyn til bygningerne, belægningen, de administrative forhold og de ledende personer bag fattigvæsenet. Bogens svaghed bliver da også denne klassiske form for historieskrivning, hvor klientellet glider i baggrunden og alene skildres gennem statistikker, arbejds- og kostplaner. Den personlige ydmygelse, årsagerne til anbringelse, opholdets varighed, og vel meget væsentligt: opholdets positive eller negative virkning, søges ikke besvaret. Bogen er uden nogen form for noter og oversigt over kildematerialet, hvilket er en skam netop på baggrund af at København ikke er behandlet i værket fra 1940. Bogen afsluttes med et efterskrift »Der skal også være plads til »afhopperne« af socialborgmester Børge H. Jensen om målsætningen for den fremtidige socialhjælp.

Anders V. Kaare Frederiksen

G. Japsen: De nordslesvigske Sparekassers historie. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 41, i kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, 1970. 346 s.

Pengeinstitutter er traditionelt flittige festskriftudgivere, og Sparekassen for Åbenrå By og Amt i så henseende ingen undtagelse. Før 150-års jubilæet i 1968 anmodede man dr. G. Japsen, der i forvejen havde et omfattende forfatterskab om Sønderjyllands historie bag sig, om at skrive de nordslesvigske sparekassers almene historie.

Fremstillingen falder i fire dele: Sparekasserne indtil 1864 (dette afsnit udkom separat i jubilæumsåret), Tiden fra 1864 til 90'erne, Fra 90'erne til 1. verdenskrig, og Sparekasserne 1914-70. De grundlæggende kilder til fremstillingen er fundet i sparekassernes overleverede arkiver, der imidlertid for den ældre tid hovedsagelig består af forhandlingsprotokoller og summariske årsregnskaber. Til skildringen af tiden efter genforeningen i 1920 har der udelukkende været benyttet offentliggjort trykt materiale.

Som naturligt er i et skrift af denne karakter, gives der en udførlig skildring af de en-

kelte institutters oprettelse og videre skæbne. Helheden tabes dog sjældent af syne og fastholdes ved opsamlende afsnit om forholdet til de danske og tyske myndigheder og sparekassernes rolle i den nationale kamp. Også kassernes betydning for landsdelens økonomiske udvikling bliver behandlet, selv om det sine steder uundgåeligt må skinne igennem, hvor få forgængere inden for studiet af Slesvig-Holstens økonomiske historie dr. Jap- sen har haft.

Filantropiske kredse med rod i Oplysningstidens samfundssyn stod bag oprettelsen af de første sparekasser i hertugdømmerne og dermed i det danske monarki. Ved at vække sparsommelighedsfølelsen hos de fattige og tilskynde dem til at gennemføre en form for selvforsikring søgte man at forebygge, at medborgerne faldt hinanden til byrde. Hensigten var følgelig primært at opnå indskud fra de økonomisk mest udsatte befolkningsgrupper, men kimen til en forflygtigelse af denne socialt betingede målsætning blev lagt fra starten. Sparekassen i Kiel, der som en af de første oprettedes i 1796, kombineredes med en lånekasse, og dette eksempel skulle danne skole. Det fik efter forfatterens mening stor betydning for hertugdømmernes økonomiske udvikling langt ned i 1800-tallet, at der således opstod muligheder for at tilfredsstille en del af lånebehovet hos mellemstanden i købstæderne (småhåndværkere m. fl.). Det er næppe muligt at skaffe udtømmende belæg for denne påstand, men den kan bidrage til en forklaring af den tilsyneladende større økonomiske vækst i hertugdømmerne end i det øvrige monarki i første halvdel af 1800-tallet.

Fra oprettelsen af den første nordslesvigske sparekasse i 1818 koncentrerer fremstillingen imidlertid om udviklingen nord for den nuværende grænse. I årene 1818–21 grundlagdes kasser i alle de nordslesvigske købstæder samt i Løgumkloster og Løjt. Hermed var det øjeblikkelige behov tilsyneladende dækket, og først fra begyndelsen af 1840'erne kom den næste bølge af oprettelser, nu hovedsagelig i landsognene. Tilskyndelsen kom denne gang fra den økonomiske opgang, der medførte større indtægter og investeringsbehov især inden for landbruget, og det er da også tydeligt, at den social-filantropiske målsætning på dette tidspunkt er skubbet i baggrunden til fordel for ønsket om at betjene erhvervslivets mænd. Denne forskydning kunne foregå så meget lettere, som der ikke forelå, og ej heller fra nogen side tilstræbtes, en offentlig kontrol med kasserne og deres drift. Sammenlignet med monarkiets sparekassesevnen som helhed var de slesvigske kasser forholdsvis små, og for byernes større erhvervsdrivende var de *for* små; den private långivning florerede, og fra handelsstanden ytrede ønske om etablering af egentlige diskontokasser.

Den nationale modsætning slog også igennem på sparekassernes område, hvor der kan udskilles »dansk«- og »tysk«-sindede institutter, men uheldigvis forholder kildematerialet tilsyneladende forfatteren en nærmere redegørelse for følgevirkningerne m.h.t. de enkelte kassers kundepolitik. De slesvigske krige og hertugdømmernes udskillelse af det danske monarki synes ikke at have hæmmet kassernes drift; tværtimod oplevede de i 70'erne og 80'erne en storhedstid med livlig kreditkontakt med landmændene, der kun i beskeden udstrækning drog nytte af de fremkomne bankers og kreditforeningers tjeneste.

Fra 90'erne ændredes sparekassernes forhold imidlertid i ugunstig retning. Myndighederne intensiverede bestræbelserne for at bringe dem under offentlig indflydelse og tilsyn. Disse fremstød var rettet mod alle slesvig-holstenske privatsparekasser, men fik en ekstra, nationalt betænkelig dimension for de dansk-dominerede institutter; kun en storstilet omdannelsesaktion under ledelse af H. P. Hanssen, der gjorde de allerfleste danske kasser til GmbH'er (selskaber med begrænset ansvar), sikrede disse bastioner for danskheden. De var herefter så temmelig urørlige, men de følgende års oprettelse af store kredssparekasser med offentlige konti, filialnet og tidssvarende kundebetjening medførte

en overmægtig konkurrence for de små private sparekasser. Det forekommer sandsynligt, at netop de danske kassers forældede forretningsgang var afgørende for deres aftagende betydning for kreditgivningen i de sidste år før den første verdenskrig.

Integreringen i den danske økonomi efter genforeningen skete ikke smertefrit, og sparekasserne måtte afgive terræn til banker og kreditforeninger. Kasserne måtte søge sammen, og i de senere år er koncentrationstendenserne slået kraftigt igennem. Den sene omtale i dette tidsskrift åbner mulighed for at understrege udviklingen: Endnu ved bogens fremkomst i 1970 var der 23 selvstændige sparekasser tilbage i landsdelen, i dag (1976) blot otte.

Ove Hornby

Hans Erik Hansen: Union-Bank 1875-1975, Flensborg, 1975, 119 s.; Ove Hornby: Striden om Filialen. Banksagen i hertugdømmerne Slesvig og Holsten ca. 1840-46, Flensborg, 1975, 128 s.

Som led i det danske arbejde syd for grænsen oprettedes i 1875 Spare- og Lånekassen for Flensborg og Omegn. Sparekassen blev i 1927 optaget i den nystiftede Union-Bank, der oprettedes til afløsning af den likviderede danske bank Flensburger Volksbank. I hundredåret for sparekassens oprettelse har Union-Bank udsendt et jubilæumsskrift forfattet af bankens direktør Hans Erik Hansen.

Jubilæumsskriftet er forholdsvis traditionelt. De organisatoriske forhold dominerer fremstillingen. Forfatteren anfører således, at han i videst muligt omfang har undgået at behandle talmateriale. Læseren er derfor overladt til sin egen tolkning af sparekassens og Union-Banks regnskaber, som er gengivet som bilag på grundlag af det bevarede arkiv. For vurderingen af de nævnte pengeinstitutters betydning for de dansksindede savnes bl. a. en redegørelse for hvilke grupper, der henholdsvis modtog lån, og som var indskydere af kapital.

I 1844 grundlagde den danske Nationalbank en filial i Flensborg. Filialen blev nedlagt i 1941, idet Union-Bank flyttede ind i dens hidtidige ejendom og overtog en del af dens funktioner. Denne forbindelse mellem Union-Bank og Nationalbanken er begrundelsen for, at Union-Bank samtidig med sit eget jubilæumsskrift har ladet Ove Hornby udarbejde en afhandling med titlen Striden om Filialen. Banksagen i hertugdømmerne Slesvig og Holsten ca. 1840-46.

Den velskrevne afhandlings to første kapitler giver den nødvendige baggrund for forståelsen af de modsætninger, som filialens grundlæggelse gav anledning til. På grundlag af anden litteratur opridses hertugdømmernes store betydning for monarkiets samlede økonomi, ligesom der gøres rede for hertugdømmernes pengevæsen, som ikke siden 1788 havde været fælles med kongeriget. Hertugdømmerne havde således ikke haft samme voldsomme seddelinflation som kongeriget i årene før 1813, og nærede derfor modvilje mod de følgende års forsøg på at oprette møntenhed i monarkiet. Planerne herom opfattedes som forsøg på at stabilisere det kongerigske pengevæsen ved hjælp af hertugdømmernes tilsyneladende overskud på betalingsbalancen. Dette tillige med utilfredshed med fordelingen af bankhæftelsesbyrden var medvirkende til en udbredt mistillid i hertugdømmerne over for Nationalbanken. Mistilliden næredes yderligere af den accentuerede nationale modsætning. Overvejende på grundlag af samtidige aviser, de trykte forhandlinger fra stænderforsamlingerne i Slesvig og Itzehoe og utrykt materiale i centraladministrationens arkiver indeholder de følgende kapitler en gennemgang af forhandlingerne om anlæggelsen af filialen.

I slutningen af 1830'erne indsendtes de første ansøgninger fra handelskredse i Rends-